

{ Araştırmacı yazar Malmîsanij ile Osmanlı Dönemi Kürt aydınlarının çıkardığı gazete ve dergilerinin yayın politikalarını, dönemin siyasetini ve aralarındaki ilişkilerini konuştuk.

MALMÎSANIJ İLE

OSMANLI DÖNEMİ KÜRT BASINI VE AYDINLARI ÜZERİNE

SÖYLEŞİ: MESUT YEĞEN - MESÛD SERFIRAZ

Mesut Yeğen: 1898 yılında Kahire'de yayımlanmaya başlayan *Kurdistan* ilk Kürt gazetesi olarak kabul ediliyor. Kürtleri *Kurdistan* adında bir Kürt gazetesi çıkartmaya sevk eden neden neydi? Gazeteyi neden Kahire'de çıkarmışlardı?

Malmîsanij: O dönemde II. Abdülhamit iktidarı ve baskıcı bir yönetim var. Muhalefet olarak İttihat Terakki baş gösteriyor Gazeteyi yayınlayanların bu muhalefetle ilişkisi var. Ab-

durrahman Bedirhan'ın İttihatçılarla daha açık ilişkisi var, onu daha iyi biliyoruz. Abdullah Cevdet ve Hikmet Baban gibi Kürtlerle ilişkisi var. Babanzade Hikmet'le Abdurrahman Bedirhan 1902'deki Paris'te yapılan İttihat Terakki kongresine Kürt delegesi gibi katılıyorlar. *Kurdistan* gazetesi 31 sayı yayınlandı. İlk 5 sayıdan sonraki sayıların hepsini Abdurrahman Bedirhan yayınladı. Bu dönemde Cenevre'de sonra Londra'da

bulundu. Buralarda bulunduğu sürelerde İttihat Terakkiyle ilişkisi vardı, özellikle de Abdullah Cevdet ve Babanzade Hikmet'le. Gazete İttihatçıların matbaasında basılıyordu. Özetle böyle bir ortamda çıktı. Bir muhalefet gazetesi, padişaha karşı bir gazete olarak. Diğer bir önemli şey o dönemde Ermeni Sorunu var. Kürdistan'da II. Abdülhamit, Hamidiye Alaylarını örgütüyor. Abdurrahman Bedirhan uzun uzun anlatır, Kürtlere sürekli seslenir buna aldanmayın, Ermenilere neden böyle yapıyorsunuz der, hatta Ermenileri över.

M. Y.: *Kurdistan* gazetesi nerelere ulaştırıldı? Kürdistan'da okunabildi mi?

M.: Diyarbakir'e ulaştığını biliyoruz, Şam'a ulaştığını biliyoruz çünkü oradan gelen mektuplar var. Diyarbakir'den gazete yazılmış mektuplar var ve bunlar uyduruk mektuplar değil. Bilinen şahıslar mektup gönderiyor. Diyarbakir'den yazmış "gazete elimize geçiyor, başımıza koyduk, etrafına toplandık gazete bizim için çok önemli, beylerimiz bunu çıkardı; fakat bizi yakaladıkları zaman bizi dövüyorlar." Kürdistan'a bir miktar ulaşıyor ama ne kadar ulaşıyor onu söylemek zor.

M. Y.: Kahire'de yayımlanmasının nedeni ne? Kahire hukuken halen Osmanlı toprağı ama fiilen Osmanlı kontrolünde değil, esas sebep bu mu?

M.: Evet o da önemli bir şey. O zaman Mısır tam kontrol edilebilir bir yer değil, bir de Mısır Afrika'da olduğu için o zaman ki sürgünlerin çoğu Fizan'a, Lübnan'a, Bingazi'ye gönderiliyor. Bir de Kahire'de matbaa gibi imkânlar var hem de muhalifler var. Matbaa demişken, *Kurdistan* gazetesinin ilk nüshalarının üzerinde Kürtçe şöyle yazar: "Di matbaa tifaq û qenciya Kurdistanê de çap bûye." Yani Kürdistan'ın iyiliği ve birliği matbaasında yayımlanmıştır. Bundan kendi matbaaları varmış gibi anlam çıkıyor. Bu ne kadar doğrudur bilemiyorum. Gazete dışında kitap yayımıyla da ilgileniliyor. Kürdistan'da bir tek Diyarbakir gibi bir yerde, bir tek vilayet matbaası vardır. Bir başka matbaa hemen hemen yoktu, ya da varsa sonradan Süryanilerin matbaası oluyor. Ama Kahire'de Ferecullah Zeki el-Kurdî diye birinin matbaası olduğunu o dönemde biliyoruz, çünkü başka ki-

Dr. Abdullah Cevdet'in 1928'de Prof. Karl Süsseim için imzaladığı fotoğraf.

(Toplumsal Tarih)

ABDURRAHMAN BEDİRHAN'IN İTTİHAÇÇILARLA VE ABDULLAH CEVDET, HİKMET BABAN GİBİ KÜRTLERLE DE İLİŞKİSİ SÖZKONUSU.

Abdurrahman Bedirhan 1902'deki Paris'te yapılan İttihat Terakki kongresine Kürt delege olarak katılır.

taplar da yayımlamış. Gazetenin Kahire'de çıkarılmasında bu tür şeylerin de etkisi vardır.

M. Y.: *Kurdistan* gazetesi dışında diğer Kürt gazetelerini düşünürsek, *Hetawi Kurd*, *Jin* gibi, *Kurdistan*'dan sonra Osmanlı'nın çöküşüne kadarki 20 yıllık dönemde hangi gazeteler yayımlandı?

M.: Ben kendime göre bir tasnif yapayım. 1902 yılında Kahire'de *Ummid* diye bir gazete Salih Bedirhan Bey tarafından yayımlanıyor. Bu gazetenin özelliği üzerinde mason amblemi var. Biliyorsunuz İttihat Terakkicilerin masonlarla ilişkisi var. Hatta belki ilk masonlardan biri de Salih Bedirhandır. Gazetenin sadece 2 sayısını görebildim. 2-3 sayıdan fazla çıktığını sanmıyorum. Türkçe ağırlıklıdır. Kürtlerle ilgili de yazı var ama o da muhalif, sultana muhalif bir gazetedir. Benim gördüğüm sayılarda Kürtçe yoktu.

1908'den sonra II. Meşrutiyet ilan edilince bir özgürlük ortamı, tamamen farklı bir durum var. *Şark ve Kürdistan* ve *Kürt Teavün ve Terakki* gazetesi 1908'den sonra çıkar. Bunların farkı şu: *Şark ve Kürdistan* İslami ağırlıklı bir gazetedir. Mesela Said-i Kürdî yazarlarından biridir. İslami ağırlıklı ama Kürdistan'dan da bahseder. *Kürt Teavün ve Terakki* gazetesi bir cemiyet yayınıdır. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organıdır. İlk

örgütlü yayındır. Ondan öncekiler daha çok bireysel denebilir.

M. Y.: En fazla entelektüeli bir araya getiren de Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi değil mi?

M.: Evet, *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi*'nde ve cemiyette o zaman İstanbul'daki tanınmış, kalburüstü herkes var. Zülküf Paşa, Selami Kadir Paşa, Ahmet Ramiz var. Bildiğimiz daha sonra tanınacak olan birçok kalburüstü Kürt var. Zamanın İstanbul'undaki Kürtler ya en alt tabakadır ya Kürtlerin üst tabakasıdır. Şundan dolayı: Hamallar zaten iş için gider oraya; diğerleri de beyler, ağalar, şeyhler Kürdistan'dan sürülenlerdir. Bunların hepsi Galatasaray'da okumuş, Abdurrahman Bedirhan gibi hepsi çok iyi Fransızca bilir, Farsça, Arapça bilirler. Çoğu iyi bir eğitimden geçer, mesela Bedirhanlardan yedi tane paşa var.

M. Y.: Aynı zamanda bürokrasinin de parçasıdır.

M.: Hem askerî hem sivil bürokraside yer alıyorlar. Devlet onları "ehlileştiriyor". Kürt kökenli öyle bir tabaka var. Diğer tanınmış kişiler Abdurrahman Bedirhan. Sonra 1910-1911'de okul açılıyor İstanbul'da, Kürt Okulu. Babanzadelerden meşhur Maarif Bakanlığı yapan...

Mesüd Serfiraz: Babanzade İsmail Hakkı.

M.: Evet İsmail Hakkı. İttihat Terakki merkezinden. Maarif Vekili olduğu dönemde Kürt Meşrutiyet Mektebi'ne de bir miktar para yardımında bulunmuş.

O zamanki Kürt ileri gelenleri, bey ve ağa çocukları Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nde yer almışlar ve cemiyet Kürdistan'ın birçok ilinde örgütlenmiş. Mesela Muş'ta, Diyarbakır'da. Muş'ta, Bitlis'te hem Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin şubesi var hem de İttihatçıların; Kürtlerin cemiyeti onların on katı oy alıyor. Dergi bunlar vasıtası ile ulaşmış Kürdistan'a. *Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi* 1909'da kapatılır. 9 sayı çıkar ve kapatılır. Gazetenin bir önemli özelliği de Kürtçenin değişik lehçelerinin kullanılmasıdır. Gazete hem Soranî-Kurmancî hem Osmanlıca'dır.

1913'te *Rojî Kurd* çıkıyor. *Rojî Kurd*'de ondan sonraki *Hetawî Kurd*'de yine aynı şekilde Soran-

MALMÎSANIY ? KİMDİR

1952 yılında, Diyarbakır'da doğdu, ilk ve orta öğrenimini Diyarbakır'da, yüksek öğrenimini Ankara'da tamamladı. Sorbonne ve Uppsala üniversitelerinde İrani dilleri okudu. Göteborg Üniversitesi Kütüphanecilik bölümünde master yaptı. Linköping Üniversitesinde Halk Eğitimi bölümünü bitirdi.

Hêvî, *Armanc*, *Vate* gibi dergilerde çalıştı. Kürt tarihi ile ilgili bir çok kitaba imza attı.

Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve *Dr. Abdullah Cevdet, Zazaca-Türkçe Sözlük / Ferhengê Dimilkî-Tirkî, Herakleitos, Li Kurdîstana Bakur û li Tirkîyê Rojnamegeriya Kurdî, Said Nursî ve Kürt Sorunu, Folklorê Ma ra Çend Numuney, Abdurrahman Bedirhan ve İlk Kürt Gazetesi Kürdistan Sayı 17 ve 18, Bitlisli Kemal Fevzi ve Kürt Örgütleri İçindeki Yeri, Cızira Botanlı Bedirhanîler ve Bedirhani Ailesi Derneği'nin Tutanakları, Kırd, Kırmanc, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi, Kurdisk Författarskap och Kurdisk Bokutgivning, bakgrund, villkor, betydelse, Kürt Talebe-Hêvî Cemiyeti İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği, Pîre û Luye, Diyarbakirli Cemilpaşazadeler ve Kürt Milliyetçiliği* başlıca kitapları arasında yer alır.

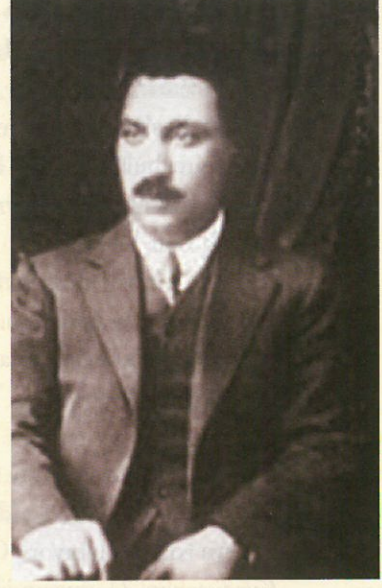
Memduh Selimbegî

Ekrem Cemil Paşa

Celadet Bedirhan

1918'DE KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ KURULUR. Cemiyette çekişme var; bir kısmı ayrı bir Kürt devletini başka bir kısmı ise Osmanlı içinde kalmayı savunuyor. Bağımsızlıkçı Memduh Selim, Abdullah Cevdet, Celadet Bey, Ekrem Bey, Bedirhan ve Cemil Paşazadeler 1920'de Kürt Teşkilatı İçtimaye Cemiyeti diye bir örgüt kurarlar.

lar ve Kurmanclar ağırlığı var. Zazalar da var ama Zazaca yazmıyorlar. Mesela Xelil Xeyalî çok meşhur, çok hizmetleri olmuş, Zazadır onlar orda ilk defa Kurmancî ve Soranca yazmaya başlıyor.

Kurdistan gazetesiyle başlayan, gazeteciliğin, dergiciliğin beraberinde getirdiği bir şey de şu: Kürtçe nesir yazılmaya başlanıyor. Daha önce Kürtçe yazılanlar manzumdur, nesir hemen hemen yok gibidir. Birkaç istisna var ama burada nesir yazılıyor. Kurmancî ve Soranî ile ilk defa nesir yazılıyor, makale yazılıyor, değişik konular var ve giderek zenginleşiyor. 1912'de *Hêvi* diye bir örgüt kuruluyor. *Hêvi* bir öğrenci örgütü olarak kuruldu ama orada o zamanki Osmanlı dünyasının tanınmış yazarları vardı, sadece öğrenciler yoktu. Abdullah Cevdet yazıyor, Mevlanzade Rifat yazıyor bunların her biri birkaç gazete dergi çıkarmış insanlardır. İsmail Hakkı Baban yazıyor.

Arada *Yekbun* diye bir gazete var. Bu gazetenin kendisini göremedim, hiç kimse bugüne kadar görememiş. Salih Bedirhan'ın çıkardığı bir yayının. Bu gazetede Osmanlı alfabesinin Kürtçe için yetmediği, bir alfabe reformu çok tartışılıyor. Abdullah Cevdet'in önerileri var, Salih Bedirhan'ın önerileri var.

Bu arada 1. Dünya Savaşı başlıyor ve bu yayınları çıkaranların bir kısmı askere alınıyor, bir kısmı da gönüllü askere gidiyorlar. Mesela Ekrem Bey, *Hêvi*'nin sorumlularından birisi o zaman Lozan'da okuyor, Ekrem Cemil Paşa diyor ki savaş çıkınca geri geldik. Celadet Bedirhan falan hep askere gidiyorlar. Az bilinen ilginç bir şey var: 1. Dünya Savaşı'nda Celadet Bedirhan Kafkas Cephesinde, Erzurum'un oralarda savaşa gidiyor amcasının oğlu Abdurrezzak Bedirhan ise Rus ordusunda Osmanlılara karşı savaşıyor.

1918'e kadar yayın yapılamıyor. 1918'de Kürdistan Teali Cemiyeti kuruluyor. Orda gizli bir çekişme var. Bir kısmı ayrı bir Kürt devletini başka bir kısmı ise Osmanlı içinde kalmayı savunuyor. 1920'de *Kürt Teşkilat-ı İçtimaye Cemiyeti* diye bir örgüt kuruluyor Memduh Selim, Abdullah Cevdet, Celadet Bey, Ekrem Bey, Bedirhan ve Cemil Paşazadeler vs. onlar orda yer alıyor. Bunlar bağımsızlıkçıdır. 1918'de yayımlanmaya başlanan *Jin* dergisi bu bağımsızlıkçıların eline geçiyor. 1918-1919'da *Kurdistan* diye bir yayın var. Selahaddin Hilav'ın babası Muhammed Mihri'nin yayımladığı dergidir. Mehmet Şefik Arvasi de var orada.

M. Y.: Çıkmış bütün bu gazete ve dergilerin ulaşılabilirliği nedir? Hangilerinin hangi sayıları mevcut?

M.: Başkasını bilmiyorum ama bunların içinde benim bulamadığım bir Süreyya Bedirhan'ın 1909'da İstanbul'da yayımladığı Kürdistan var, bir tek onu bulamadım. Onun da Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi kütüphanesinde olduğunu kaynaklarda bulmuştum. Kayıt numarası vardı, tanıdıklara söyledim bulamadılar. Yani orda değil diyorlar.

M. Y.: Kayıt var ama rafta yok?

M.: Evet, belki kaldırmış belki imha edilmiş ya da saklanıyor. Onların dışında bu ilk *Kurdistan*'ın 31 sayısından 5 sayı eksikti. Sonra ben o 5 eksik sayının 2 tanesini buldum. Kaldı 3, sonra 2 tanesini Celilê Celil zannedersen buldu. Şimdi bir sayı halen yoktur.

M. Y.: Nerde bunlar? Kütüphanelerde mi?

M.: Bir kısmı Türkiye'de. Bir kısmı Güney Kürdistan'da, bir kısmı California Üniversitesi kütüphanesinde.

M. Y.: Peki lokal kütüphanelerde hiç kopya var mı? Mesela Diyarbakır'da?

M.: Diyarbakır'da, Ziya Gökalp'ın 1909'da Diyarbakır'da yayımladığı *Peyman* diye bir gazete var. Onun bir sayısında Gökalp'ın Kürtçe bir yazısı var. Tanıdık arkadaşlar vasıtası ile dedik bir kütüphaneye bakın. Bir arkadaş gitmiş, sormuş. Demişler ki şansın yok keşke birkaç gün önce gelseydin. Bunları paketledik Konya'ya El Yazmaları Kütüphanesine göndereceğiz.

M. Y.: *Kurdistan*'dan *Jin*'e kadar hangi diller kullanıldı bu yayınlarda? Ağırlıkları neydi? Değişen bir eğilim oldu mu?

M.: Kürtçe ilk *Kurdistan* gazetesinde ağırlıktadır. Sonraki yayınlarda da hem Kürtçe hem Türkçedir. Bazısında tek-tük Arapça yazı da var ama bunlar istisnadır. Genel olarak Kürtçe ve Osmanlıcadır. Bazı Arapça yazılar ya da çok nadir Farsça şiirler var.

M. Y.: Peki bütün bunlar Arap alfabesiyle basıldı ama harflere dair bir tartışma oldu di-

yorsunuz. Aynı dönemde Türkler de bunu tartışıyordu. Paralel bir şey miydi?

M.: Paralel denebilir; çünkü İslah-ı Huruf diye bir şey var o zaman, öyle bir kurum var.

M. Y.: Kürtçeyi Latin harfleriyle yazmak 1913'te itibaren tartışılıyor ve sonra Celadet Bedirhan ilk kez bu alfabeyle kullanıyor.

M.: 1931-1932'den itibaren kullanıyor. O da tabii yurt dışına çıktıktan sonra. 1928'te Türkiye'deki harf inkılabının etkisiyle yapıyor bunu. Celadet Bey Türkiye'deki Kürtler okuyabilen diye o ihtiyacı duyuyor. Türkiye'dekiler Latin alfabesini öğrendiği için eğer Latin alfabesi olmazsa okuyamazlar diye yapıyor bunu.

M. Y.: Dergileri gazeteleri çıkaranları ve onların kimler olduğunu konuşalım. Nasıl Kürtlerdi? Hangi sınıflardan hangi kesimlendendi?

M.: Bunlar iki kesime ayrılabilir. O zaman devlet okulunda okumuş, askerî okullarda, sivil okullarda, İstanbul'da çoğu; çünkü onların içinde bir kısmı asker kökenlidir; bir kısmı da sivil, devlet okulunda okumuştur. Bir de medreseden gelenler var. Devlet okulunda yetişmiş olanlardan Osmanlılar çapında ünlü birkaç kişi var. Örneğin: Hikmet Baban, Mevlanzade Rıfat 5-6 tane gazete yayımladı hayatı boyunca. Abdullah Cevdet 30

Mehmed Mihri Hilav

yıl *İctihad*'ı yayımladı. İsmail Hakkı Babanzade de Milli Eğitim Bakanı oldu.

M. Y.: İstanbul dışında Kürdistan'dan katkıda bulunanlar var mı? İstanbul haricinde Kahire'de, Cenevre'de yayımlanıyor. Başka yerler var mı?

M.: Bağdat'ta 1914'te *Bangî Kurd* var. Bunların birbirlerinden haberleri var. *Hetawî Kurd* kutluyor bunları mesela. Siverek'ten birisi mektup yazmış, yakınmış Siverek'teki köy adlarını bunlar Kürtçede böyledir ama Türkçede böyle söylüyorlar. Diyor ki oradaki memur anlamadığı için kendine göre ad vermiş. Özellikle *Jin*'de Dersim'den gelen çok telgraf var. Özellikle Sevr Döneminde Şerif Paşa'yı suçlayan, biz devletten yanayız, biz ayrılmak istemiyoruz diyen telgraflar var. Sonradan çıktı ki bunlar belli kalıptan çıkmış, Kemalistlerin örgütlediği bir şeydir.

M. Y.: 1908-22 arasında Kürtleri meşgul eden temel meseleler, mesela Osmanlı içinde kalalım mı ayrılalım mı gibi meseleler bu yayınlara nasıl yansdı? Mesela ayrılıkçı diyebileceğimiz bir dergi var mı, yoksa farklı fikirler aynı dergi içerisinde mi ifade ediliyordu?

M.: Benim kanaatim şu: Meşrutiyetten 1912'de Hêvî'nin yayımlanmasına kadar genellikle ayrılık fikri yok. Hêvî de Osmanlı sınırları

içerisinde kalmayı savunuyor ama bir nitelik farkı var. Hêvî'den sonra, Hêvî'nin damgasını vurmadığı hiçbir Kürt hareketi yoktur. O kadroların hepsi Hêvî döneminin kadrolarıdır. Kemal Fevzi, Memduh Selim, Cemilpaşazadeler bunlar daha sonra Kürdistan Teali Cemiyeti'nde, Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nde, Xoybun'da yer alacaklardır. Memduh Selim mesela Xoybun'un genel sekreteridir. *Jin* gazetesi o bölünme olduktan sonra adı da değişiyor. Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti net olarak bağımsızlıkçıdır. Açıkça yazmışlardır, adı şudur: *Jin*: Kürd Vahdet ve Hukuk-ı Milliyesinin Müdaafî siyasi ilmî haftalık gazete.

Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'ne kadar, Kürdistan Teali Cemiyeti içindeyken genel olarak Osmanlı sınırları içinde birtakım haklar talep ediliyor, eğitime ağırlık veriliyor, Ermenilerle ilişkiler üzerinde çok duruluyor, diğer gazetelerde de. Bu dönemde Kürt aydınlarının etkilendiği çok önemli bir olay da savaş sırasında Kürtlerin batıya sürülmesidir. O çok büyük bir olaydır, bilinmiyor. Fuat Dünder'in bir kitabı yayımlandı. Orada iyi bilgi var. 600 bilmem kaç bin yazar. Fuat'ın kitabında çok açık yazar "bunlar geri dönmeyecek" denilir. Mesela *Serbestî*'de muhacirler üzerinde çok dururlar. Savaş sırasında bu Kürt aydınları etkilenip, ayrılıkçıya yöneldiler. Bu *Jin*'de, *Serbestî*'de tartışılıyor. İstatistikler verilmiş, isim veriliyor.

M. Y.: Peki siyasi meselelerin haricinde edebiyat, kültür vb. konular da yazılıp çiziliyor mu?

M.: Hem edebi hem dil anlamında çok önemli şeyler var. Özellikle Xelil Xeyalî'nin bir programı var. O gazetelerin birinde ya *Rojî Kurd* ya da *Hetawî Kurd*'de, öyle bir program koymuş ki, Kürtlerin dili, grameri, diyor ki yapılacaklar şunlardır. Bugünkü sorunlar mesela Kürt tarihi, Kürt dili, Kürt dil bilgisi, ortak bir Kürt sözlüğü. Bugün o program geçerli, folklor denemeleri falan bunlar uzun uzun yazılır. Mesela din adamlarına çatmaları var: Ey mollalar, ey Kürt şeyhleri, Kurandan ayetler, işte Müslüman şuradan şuraya kadar ilim peşinde olmalıdır, siz ne ilim peşindesiniz? Kendi dilinizde okuyabiliyor musunuz, niye bunun üzerinde durmuyorsunuz, niye kendi dilinizde yazmıyorsunuz diye. *Kurdistan*'da Mem û Zîn tefrika edilir. Melayê Cizirî'den, Hecî Qadirî Koyî'den o klasik dönem şairlerinden şiirler aktarılıyor.

Mehmet Şefik Arvasi
(Seyyid Şefik Arvasi, Nûbihar Yayınları)

MEHMED MİHRİ VE SEYİD ŞEFİK ARVASİ
1919'da İstanbul'da *Kurdistan* isimli bir dergi çıkarırlar.